

УДК 811.161.2'06'373.7

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2021.4.7>

О. І. СУШКО

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та літератури,
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»,
м. Слов'янськ, Донецька область, Україна
Електронна пошта: super.oksankasushko@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0002-3496-7063>*

Г. М. КОВАЛЬОВА

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовної підготовки,
Донбаська державна машинобудівна академія, м. Краматорськ, Донецька область, Україна
Електронна пошта: ganna-koval@i.ua
<http://orcid.org/0000-0002-0857-4493>*

ФРАЗЕОЛОГІЗОВАНІ ОДИНИЦІ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО СТИЛЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У СВІТЛІ СТВОРЕННЯ ТЕКСТУ СЛУЖБОВОГО ДОКУМЕНТА В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

У пропонованій праці досліджено особливості залучення фразеологізованих одиниць у текстову тканину службових документів першої половини ХХ століття. На основі вивчення фразеології офіційно-ділового стилю української мови та роботи з текстами службових документів зазначеного періоду визначено, що в деяких жанрах офіційно-ділової комунікації з метою маніпулятивного впливу на широкі верстви населення доречно використовувати мовні формули, які з огляду на своє експресивне забарвлення якнайкраще сприяють увиразненню думок, роблять їх максимально лаконічними і водночас зовсім не впливають на строгість та емоційну стриманість офіційно-ділових текстів.

Автори звернули увагу на те, що в першій половині ХХ століття в Україні відбувалися знакові політичні процеси, які впливали на світоглядні пріоритети тогочасних політичних і громадських діячів, а також широких верств населення. Особливу роль відводили державотворенню, адже йшлося про становлення держави Україна. Тому цілком закономірним є те, що в мовній тканині службових документів зазначеного періоду міститься низка фразеологізованих одиниць, які сприяють кращому розумінню змісту тих чи інших документів, розрахованих на пересічних людей.

Найбагатшими на фразеологізовані вислови є документи, які регламентували роботу ОУН і УПА. Певна частина цих мовних одиниць є витвором власної думки їхніх авторів, що є своєрідним свідченням грамотного володіння українською мовою публічних людей, провідних політиків і громадських діячів, які переймалися побудовою власної держави, добре розуміючи стратегічну роль державного статусу української мови.

Помітним є той факт, що в семантиці фразеологізованих одиниць службових документів першої половини ХХ століття закодовано погляди їхніх авторів на питання базових державотворчих аспектів освіти, мови, віри, влади, соборності, дипломатії.

Зроблено висновок про те, що на основі вивчення офіційно-ділової фразеології в широкому розумінні на матеріалі службових документів першої половини ХХ століття можна простежити основні способи втілення ідеї державотворення в той непростий час.

Ключові слова: офіційно-діловий стиль, службовий текст, фразеологізована одиниця, ядерні фразеологізми, конотація, фразеологічна семантика.

Постановка проблеми. Серед низки важливих функцій кожної національної мови є обслуговування потреб суспільства в діловому спілкуванні. Тому інтерес науковців викликає всебічне вивчення роботи над складанням службового документа як офіційно-ділового тексту, у якому кодується світоглядна специфіка публічної особистості, адже, як цілком

слушно зазначила М.П. Брандес, функціональний стиль – це «явище світу норм та інформації, де постають людина і мова як зустрічні процеси суб'єктивізації та об'єктивізації. Стиль не тільки виражає «технологію» визначеного типу духовного виробництва в конкретній історичній ситуації, але й характеризує особливості та своєрідність усякої людської діяльності,

у тому числі й комунікативно-мовленнєвої» [Брандес : 137].

Аналіз попередніх досліджень. Упродовж останніх десятиліть офіційно-ділове спілкування все частіше привертає увагу науковців. Дослідники офіційно-ділового стилю української мови – В. Алтухов, Н. Ботвина, М. Брандес та інші – підкреслили думку про те, що цей різновид суспільного спілкування варто зараховувати до сфери мовної поведінки та пов'язувати її з комунікацією в різних сферах суспільного життя.

У наукових колах поширеною є також думка про те, що залежно від практичної мети, місця та предмета висловлювання мовець вибирає із системи національної мови слівні одиниці, а також прийоми їх використання в мовленнєвій практиці. Сукупність лексичних, фразеологічних, морфологічних і синтаксичних засобів, на думку Н. Ботвиної, що використовуються для реалізації функції мови в певній формі та сфері взаємин мовців, становить поняття функціонального стилю [Ботвина : 34]. Тому вважаємо за доречне розглядати офіційно-діловий стиль як важливий кластер стилістичної системи сучасної української літературної мови.

Цікавим для філологічної науки є функціонування фразеологізмів, у тому числі й у текстах офіційно-ділового стилю, оскільки у фразеологічній семантиці, на думку О.І. Сушко та Г.М. Ковальнової, кодується, зокрема, важлива інформація про різні аспекти суспільно-політичного, культурного життя народу, його ментальні особливості, що має свій вияв у текстовій тканині службового документа [Oksana Sushko, Hanna Kovalova : 2021].

Мета статті. У пропонованій розвідці ставимо собі за мету охарактеризувати особливості мовної організації офіційно-ділового тексту через вивчення службових документів першої половини ХХ століття, оскільки цей аспект вивчення мови не має поки повного й усебічного дослідження в наукових студіях.

Виклад основного матеріалу. З огляду на те, що офіційно-діловий стиль задовільняє потреби писемного, рідше усного спілкування в державному, суспільному, політичному, господарському житті, важливо вміти сприймати ту чи іншу інформацію, яка міститься в текстах різних документів.

Текст є важливим елементом службового документа, оскільки виступає потужним чинником побудови чіткого мовлення з метою донесення до широкого загалу надзвичайно важливого повідомлення про певні явища навколишньої дійсності. Проте специфіка офіційно-ділового стилю передбачає навіть про найважливіше говорити стисло, логічно, максимально доступно, відповідально. Іноді текст документа передбачає маніпулятивний вплив на читачів чи користувачів цих документів. Тому укладачі різних службових текстів часто вдаються до використання фразеологічних одиниць офіційно-ділового стилю як до дієвого способу вираження думки.

Особливість офіційно-ділового стилю визначається, зокрема, залученням до текстової тканини стійких сполучень слів, які визначаються науковцями як певні загальноприйняті стандартизовані мовні одиниці. Така стандартизація ділової мови помітно увиразнює інформативне наповнення документів, полегшує їх сприйняття та роботу з ними, а ще сприяє появі усталених слівних формул, які в мовознавчій науці й досі не мають загально визнаної дефініції, а тому їх кваліфікують як усталені мовні формули, усталені мовні блоки, стійкі мовні звороти, усталені частини тексту, мовні кліше, фразеологічні одиниці, фразеологічні звороти, офіційно-ділові фрази, кліше, мовні штампи.

Оскільки ми не ставимо собі за мету дискутувати з ученими-фразеологами щодо розбіжності в поглядах на визначення стійких мовних формул, які активно функціонують у службових текстах, вважаємо доречним дати власне робоче визначення фразеологічної одиниці офіційно-ділового стилю. Тому під цим терміном, покладаючись на різні думки дослідників, розуміємо стале сполучення слів, якому властивий постійний склад компонентів, звичність звучання, відтворюваність готових мовних блоків, висока стандартизація, експресія волевиявлення й логіки змісту, а також семантичне членування, характерне для вільних словосполучень. Також залучаємо до фразеології офіційно-ділового стилю й проміжні між ідіомами і фразеологізмами мовні форми, які кваліфікуються як фразеологізовані одиниці із властивою їм структурною єдністю, але разом із тим – із наявною метафоричністю.

Досліджуючи багатий текстовий матеріал службових документів першої половини ХХ століття, помічаємо, що автори цих документів часто вдавалися до використання фразеології. Причому в документах, залучених нами до аналізу, залежно від їхніх жанрових особливостей функціонують як власне ділові (ядерні) фразеологізми, так і периферійні фразеологізми, які розглядаємо як фразеологізовані утворення офіційно-ділового стилю.

Поділяючи фразеологічний потенціал текстової тканини документів першої половини ХХ століття на дві умовні семантичні групи (власне ділові фразеологізми та офіційно-ділові фразеологізовані одиниці), можемо констатувати, що укладачі службових документів апелювали як до власне ділових фразем, закладаючи в їхню семантику кваліфікаційні ознаки й термінологічне забарвлення (сосуди державного будівництва, сторож Конституції, податок на рідну справу тощо), так і до фразеологізованих мовних формул, покликаних виконувати маніпулятивний вплив на слухачів і користувачів цих документів (тверді взаємини з сусідами, скласти життя на вітвар Вітчизни тощо).

Нашу дослідницьку увагу привертають саме фразеологізовані одиниці офіційно-ділових документів досліджуваного періоду, оскільки вони є важливим джерелом інформації про світоглядні орієнтири тогочасних політиків, громадських діячів, публічних людей, яких у новітній період прийнято називати лідерами суспільної думки.

Фразеологізовані утворення офіційно-ділового стилю найбільш активно функціонують у політичному мовленні. Цікаво, що О. Баранов звернув увагу на те, що саме надмірне використання метафоричних одиниць у публічному мовленні провідних політиків є своєрідним «передбаченням кризового стану суспільної свідомості» [Баранов : 162]. Оскільки перша половина ХХ століття була насичена різними значущими для України подіями, фразеотворення тогочасних укладачів службових документів вирізняється своїм прагненням лаконізувати різні аспекти життя народу в тесті службового документа.

Особливість офіційно-ділових фразеологізованих одиниць полягає, зокрема, у тому, що, потрапляючи в текст службового документа, вони гармонійно переплітаються з базовими

рисами офіційно-ділового стилю, набувають ознак, властивих цьому функціональному стилю, а тому є виправданими у цьому стилі.

За результатами дослідження можемо стверджувати, що не в усіх жанрах офіційно-ділового стилю активно функціонують фразеологізовані мовні одиниці. Найчастіше вони трапляються в ділових листах, меморандумах, універсалах, листівках, тобто в документах, розрахованих на особливу аудиторію.

Найбільш багатими на метафоричні вислови є тексти документів ОУН і УПА. Досліджуючи багатий мовний матеріал цих службових документів, можемо говорити про те, що у своїй більшості фразеологізовані одиниці є, як правило, авторськими утвореннями, майже позбавленими іншомовних слів-компонентів, що є, на наш погляд, свідченням того, що їхні укладачі добре володіли українською мовою. У семантиці цих висловів закодовано погляди провідних діячів ОУН-УПА на проблему мови, освіти, влади, соборності, дипломатії, духовності як базових чинників розбудови власної держави.

Провідні діячі ОУН Є. Коновалець, Я. Стецько, О. Ольжич та інші в пошуках причини поразки визвольної боротьби на початку ХХ століття вважали, що для здобуття своєї держави важливим є те, щоб народ став на боротьбу за свою державність. Цю думку вони посилили образними, але виправданими для цієї комунікативної ситуації фразеологізованими висловами покласти голову на вітвар боротьби, забезпечити своє національно-державне життя тощо.

У фразеологічній семантиці службових документів першої половини ХХ століття кодується думка про те, що жодна держава не може існувати без державної мови, з її широким застосуванням в усіх державних інституціях, бо вона є одним із важливих аспектів повноцінного функціонування самостійної держави (мовний розвій особистості, українська мова – підвалина добробуту українців тощо).

Прикметно, що рідна мова у світоглядній системі координат українського суспільства в першій половині минулого століття розглядалася як один із найважливіших аспектів соборності держави, її вважали чинником, спроможним спаяти Україну.

У семантиці фразеологізованих одиниць текстів службових документів аналізованого

нами періоду чітко простежується роль влади в розбудові сильної держави. Такі вислови, як безхребетна влада, виважена влада, творення твердої влади, фізичне існування верховної влади, є своєрідним кодексом діяльності владних структур у державі.

У створенні текстів офіційних документів першої половини ХХ століття значне місце відведено фразеологічній семантиці на означення вагомості основних засад зовнішньої політики держави Україна. Провідні політики та громадські діячі того часу чітко окреслили вектори діяльності різних державних інституцій щодо побудови взаємин з іншими державами. Тому в документах, зокрема доби Центральної Ради, ОУН є низка фразеологізованих одиниць на означення дипломатичної служби держави, як-от: втриматися в системі світової дійсності, бути в ролі безпосередньо чинного підмету з найширшою сферою впливу, прикрити межі своєї державної виконності тощо.

Одним із важливих завдань у процесі державотворення є проблема окреслення кордонів держави та їх захисту від посягань ворогів. Ця думка кодується в семантиці таких висловів, як, наприклад, окреслення кордонної лінії, охорона зовнішньої безпечності, прикрити межі своєї державної виконності тощо.

Окремо хочемо звернути увагу на ті фразеологізовані вислови, у семантиці яких задовано глибоке стремління молоді держави Україна до мирних взаємин з усіма народами світу, а особливо до встановлення дипломатичних стосунків з країнами Європи, в контексті розуміння того, що добросусідські і партнерські взаємостосунки для українців відкриють широкі обрії життя в політиці, економіці, гуманітарній сфері (тверді зв'язки з сусідами, приязні відносини між народами, досягти найширшого порозуміння в умовах перебування в сучасній конфігурації, вступити в добросусідські відносини, набути сталої приязні, входити в договори і под.).

У сучасному глобальному світі все частіше доводиться замислюватися над тим, чи не втрачаємо своєї самобутності через велике бажання долучитися до широкого світового контексту, чи не розгубимо тих морально-духовних пріоритетів, якими й вирізняємося з-поміж інших народів. І тут на допомогу приходять тексти

службових документів, у мовній тканині яких є фразеологізовані вислови, у семантиці яких кодується розуміння того, що власне піднесення духовності особистості сприяє формуванню громадянина, від якого певною мірою залежить майбутнє держави. Тому духовно-моральне становлення особистості розглядалося як важливий елемент процесу державотворення. Цю думку можемо проілюструвати такими фразеологізованими одиницями: вести виховання дітей на засадах моралі, стояти на становищі повної волі релігійної совісті, хвилюватися станом духовності тощо.

У фразеологічній семантиці службових документів міститься також і розуміння того, що не всі держави, на жаль, сприймали самостійне становлення України. Крім цього, і в самій Україні були публічні діячі, які заперечували самостійний розвиток нашої держави. Їх у низці службових текстів називали хатніми ворогами українського народу, одвічними ворогами, криходами з кремлівських буфетів, злодіями в українській коморі і под. І хоча наведені вислови характеризуються помітною образністю, у текстах відозв, звернень до народу, листівок та службових листів вони є органічним засобом вираження й переконливості думки.

Висновки. Отже, офіційно-діловий стиль не позбавлений специфічних мовних засобів, а тому під час створення окремих службових документів можуть використовуватися фразеологізовані одиниці, які мають конотативне забарвлення, але при цьому не впливають на лексико-фразеологічну особливість названого стилю, а, навпаки, лаконізують та увиразнюють думку в діловому тексті.

Вивчення офіційно-ділової фразеології в широкому розумінні на матеріалі службових документів першої половини ХХ століття дозволяє простежити основні віхи втілення ідеї державотворення як тогочасних творців цих документів, так і користувачів цими документами. Тому можемо говорити про те, що офіційно-ділові фразеологізовані одиниці посідають вагоме місце в роботі над текстом службового документа, у якому виражаються важливі для суспільства ідеї, у тому числі й ідея державотворення, що так важливо для нас у новітній період.

У перспективі дослідження – подальше виявлення особливостей офіційно-ділової фразеології у службових документах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алтухов В.М. Особливості функціонування фразеологічних одиниць в науковому та офіційно-діловому стилях української мови. Українська мова. Теорія і практика: Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції. Донецьк: Донецький державний університет, 1997. С. 89–90.
2. Баранов А.Н., Караулов Ю.Н. Русская политическая метафора (материалы к словарю). Москва: Эдиториал, 1991. 193 с.
3. Ботвина Н.В. Міжнародні культурні традиції: мова та етика ділового спілкування. Навчальний посібник. Київ: АртЕк, 2000. 188 с.
4. Брандес Н.П. Стилистика текста. Теоретический курс. Москва: Прогресс – Традиция; ИНФРА, 2004. 461 с.
5. Oksana Sushko, Tetiana Poliakova, Hanna Kovalova. (2021). Phraseological semantics as a factor of expression of mental features of the people (on the material of the Ukrainian and Polish languages). Actual space of philology (pp. 117-125). Opole: The Academy of Management and Administration in Opole.

REFERENCES

1. Altukhov V.M. (1997). Osoblyvosti funktsionuvannya frazeolohichnykh odynyts v naukovomu ta ofitsiino-dilovomu styliakh ukrainskoi movy [Features of the phraseological units functioning in the scientific and official styles of the Ukrainian language]. Ukrainska mova [The Ukrainian language]. Teoriia i praktyka: Materialy mizhvuzivskoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Theory and practice: Proceedings of the interuniversity scientific and practical conference], Donetsk: Donetsk State University, 89-90, (in Rus.).
2. Baranov A.N. & Karaulov Yu.N. (1991). Russkaja politicheskaja metafora (materialy k slovarju) [Russian political metaphor (materials for the dictionary)]. Moscow: Jeditorial (in Rus.).
3. Botvyna N.V. (2000). Mizhnarodni kulturni tradytsii: mova ta etyka dilovoho spilkuvannya [International cultural traditions: language and ethics of business communication]. Navchalnyi posibnyk [Training book]. Kyiv: ArtEk (in Ukr.).
4. Brandes N.P. (2004) Stilistika teksta. Teoreticheskij kurs [Text stylistics. Theoretical course]. Moskva: Prohress – Tradytsyia; YNFRA, (in Rus.).
5. Oksana Sushko, Tetiana Poliakova, Hanna Kovalova. (2021) Phraseological semantics as a factor of expression of mental features of the people (on the material of the Ukrainian and Polish languages). Actual space of philology (pp. 117-125). Opole: The Academy of Management and Administration in Opole (in Eng.).

O. I. SUSHKO

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and Literature,
Donbas State Teachers' Training University, Slavyansk, Donetsk region, Ukraine
E-mail: super.oksankasushko@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0002-3496-7063>*

H. M. KOVALOVA

*Candidate of Philology, Associate Professor of Language Training,
Donbass State Engineering Academy, Kramatorsk, Donetsk region, Ukraine
E-mail: ganna-koval@i.ua
<http://orcid.org/0000-0002-0857-4493>*

PHRASEOLOGIZED UNITS OF OFFICIAL-BUSINESS STYLE OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN THE LIGHT OF CREATION OF THE TEXT OF THE OFFICIAL DOCUMENT IN THE FIRST HALF OF THE XX CENTURY

In the offered work the peculiarities of involvement of phraseologized units in the textual fabric of official documents of the first half of the XX century are investigated. Based on the study of the phraseology of the official business style of the Ukrainian language and work with the texts of official documents of this period, it is noted that in some genres of official business communication to manipulate the general population it is appropriate to use language formulas. expression of opinions, make them as concise as possible and at the same time do not affect the rigor and emotional restraint of official business texts.

The authors drew attention to the fact that in the first half of the twentieth century in Ukraine there were significant political processes that influenced the worldview priorities of contemporary politicians and public figures, as well as the general population. A special role was given to state-building, because it was about the formation of the state of Ukraine. Therefore, it is quite natural that the language fabric of official documents of this period contains a number of phraseologized units that contribute to a better understanding of the content of certain documents designed for ordinary people. The documents regulating the work of the OUN and the UPA are the richest in phraseological expressions. A significant part of these language units is the work of their authors, which is a kind of evidence of competent command of the Ukrainian language by public figures, leading politicians and public figures who cared about building their own state, well aware of the strategic role of the Ukrainian language.

It is noteworthy that the semantics of phraseologized units of official documents of the first half of the twentieth century encodes the views of their authors on the basic state-building aspects of education, language, religion, power, catholicity, diplomacy. It is concluded that based on the study of official business phraseology in a broad sense on the basis of official documents of the first half of the twentieth century can be traced the main ways to implement the idea of statehood at that difficult time.

Key words: official business style, service text, phraseologized unit, nuclear phraseology, connotation, phraseological semantics.